

ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

На кожному етапі розвитку суспільства домінують певні орієнтири у вихованні підростаючого покоління. У наш час особливо актуальною є проблема екологічного виховання. Згідно Концепції екологічної освіти мета екологічної освіти полягає у формуванні екологічної культури окремих осіб та суспільства в цілому, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як унікальної універсальної цінності [1]. Виходячи з цієї мети, стратегічного значення набуває особистісна орієнтація екологічної освіти, що передбачає створення таких умов, за яких природа для кожного школяра стане особистісною цінністю. Перетворення суспільної цінності в особистісну – складний процес, який має свої закономірності, психологічні механізми.

Формування духовного світу гармонійно розвиненої особистості неможливе без формування у неї ціннісного ставлення до природного середовища. Ставлення людини до природи, (включаючи і її органічно-тілесну природу), завжди регулювалися різноманітними цінностями – утилітарно-прагматичними, технічними, економічними, науковими, моральними, естетичними, філософськими, релігійними тощо. Особистісно орієнтоване екологічне виховання ґрунтується на розумінні людини і природи як рівнозначних цінностей, а їх гармонійний розвиток виступає ідеалом. Ціннісним, моральним є таке ставлення до природи, яке визначене розумними потребами особистості [1].

У вітчизняній, як і в світовій практиці екологічної освіти, шкільний вік вважається найбільш сприятливим для становлення екологічної культури особистості. Особливе місце в системі неперервної екологічної освіти належить початковій школі, де закладаються основи екологічної культури дітей, здійснюється формування ціннісного ставлення до довкілля на основі єдності чуттєвого та раціонального сприймання природного й соціального оточення. При цьому слід зважати на те, що

соціальні ставлення, сформовані у цьому віці, залишаються орієнтирами і певною мірою визначають думки, почуття і вчинки людини протягом усього її життя.

Процес становлення та розвитку людських потреб і ставлень обумовлений емоційними переживаннями, що базуються на наявному фонді потреб, мотивів і ціннісного ставлення. Посилення уваги до емоційно-ціннісної сфери особистості в процесі екологічного виховання характерне для досліджень, здійснених стосовно дошкільного та молодшого шкільного віку. (В.В.Зотов, Д.І.Мельник, Л.М.Різник, Д.І.Струннікова, Л.В.Шаповал).

Дослідження В.В.Зотова [2] присвячене проблемі виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у молодших школярів. Автор розглядає екологічне виховання не лише як чинник розвитку, а як один з важливих аспектів соціалізації особистості.

Д.І.Мельник [3], Л.М.Різник [4] як суттєвий недолік в екологічному вихованні молодших школярів оцінюють відсутність ознайомлення дітей з народними традиціями шанування природи, недостатність народознавчих знань екологічного спрямування. Виходячи з того, що екологічні знання і розвиток емоційної сфери ще не гарантують екологічного виховання дітей, Д.І.Мельник [3], Д.І.Струннікова [5], Л.В.Шаповал [6] зазначають, що дитячий садок і школа повинні розвивати у них бажання дієво-практичного характеру та навчати давати оцінку фактам, що є результатом діяльності людей у природному середовищі.

Для сучасних досліджень проблем екологічного виховання характерний гуманістичний підхід, згідно якого екологічні проблеми розглядаються не як проблеми оточуючого середовища або здоров'я людини, а як проблеми особистості, її внутрішнього світу.

Згідно з даними філософії й психології структуру ціннісного ставлення особистості до природи визначають: потреби, що обумовлені функціями природи; емоційна готовність до усвідомлення цінностей природи; мотиви взаємодії з природою на основі усвідомлення цінностей природи; особистий досвід ціннісного ставлення до природи.

Оскільки в основі будь-якого ставлення лежать потреби, лише з'ясувавши їх,

будемо мати можливість охарактеризувати особливості ціннісного ставлення молодшого школяра до природи.

Загальновідомо, що позитивне ставлення школярів до природного середовища детерміноване їхніми психічними утвореннями (потребами, установками, інтересами, знаннями, цілями, світоглядними принципами тощо). Для задоволення своїх потреб, досягнення мети й реалізації своїх принципів учень знаходить у природі велику кількість предметів цих потреб, шляхів їх набуття і способів задоволення, тому він постійно змушений “приміряти” на себе і вибирати необхідний йому предмет потреб і відповідні саме йому способи їх набуття та користування.

Для вивчення особливостей ставлення учнів початкових класів до природи застосовувались адаптовані методики “Хоровод” та “Новосельці” (автор І.В.Цветкова [7]). Одночасне використання цих двох методик дало змогу уникнути випадковостей у виборі природних об’єктів.

За методикою “Хоровод” дитині пропонувались малюнки, на яких зображені дзвіночок (рослина), оленятко, метелик, інші представники тваринного та рослинного світу і людина (дівчинка). Завдання: поставити кого-небудь в центр круга. За методикою “Новосельці” дитині необхідно розселити зображених на малюнку представників тваринного та рослинного світу до трьох будиночків. Серед новосельців також дитина, яка працює за цією методикою. Після виконання завдань методик “Хоровод” та “Новосельці” експериментатор у кожної дитини індивідуально з’ясував, чому вона зробила такий вибір.

У дослідженні прийняло участь 348 учнів початкових класів: перші класи – 103 учні (з них: 54 хлопчики та 49 дівчаток); другі класи – 132 учні (з них: 75 хлопчиків та 57 дівчаток); треті класи – 113 учнів (з них: 54 хлопчики та 59 дівчаток).

Отримані результати представлені в таблицях.

Проаналізуємо відповіді учнів перших класів.

Клас	Заг. кіл. дітей	Назва методики	Вибраний об’єкт	Хлопчики	Дівчатка	Всього (в % від заг.кіл. дітей)
------	-----------------	----------------	-----------------	----------	----------	---------------------------------

1а	31	Хоровод	Людина Метелик Оленятко Дзвіночки	16 6 (37,5%) 4 (25%) 2 (12,5%) 4 (25%)	15 7 (46,7%) 5 (33,3%) 3 (20%) -	41,9 % 29% 16,13% 12,9%
		Новосельці	З оленятком З метеликом З дзвіночками Разом з усіма Окремо від усіх	7 (43,75%) 2 (12,5%) 3 (18,75%) - 2 (12,5%)	3 (20%) 6 (40%) - 1 (6,67%) 5 (3,35%)	32,2% 25,8% 3,22% 3,22% 22,58%
1б	21	Хоровод	Людина Метелик Оленятко Дзвіночки	11 6 (54,5%) 1 (9,09%) 3 (27,2%) 1 (9,09%)	10 2 (20%) 4 (40%) 3 (30%) 1 (10%)	38% 23,8% 28,5% 9,5%
		Новосельці	З оленятком З метеликом З дзвіночками Разом з усіма Окремо від усіх	7 (63,6%) 3 (27,2%) 1 (9,09%) - -	5 (50%) 4 (40%) 1 (10%) - -	57,2% 33,3% 9,52% - -
1в	28	Хоровод	Людина Метелик Оленятко Дзвіночки	13 5 (38,46%) 5 (38,46%) 2 (15,3%) 1 (7,69%)	15 7 (46,6%) 3 (20,1%) 4 (26,6%) 1 (6,7%)	42,85% 28,57% 21,42% 7,14%
		Новосельці	З оленятком З метеликом З дзвіночками Разом з усіма Окремо від усіх	5 (38,46%) 4 (30,77%) 1 (7,69%) - 3 (23,07%)	9 (60%) 3 (20%) 1 (6,7%) - 2 (13,3%)	50% 25% 7,14% - 17,86%
1г	23	Хоровод	Людина Метелик Оленятко Дзвіночки	14 1 (7,14%) 1 (7,14%) 9 (64,28%) 3 (21,42%)	9 2 (22,2%) 2 (22,2%) 5 (55,6%) -	13,04% 13,04% 60,87% 13,04%
		Новосельці	З оленятком З метеликом З дзвіночками Разом з усіма Окремо від усіх	8 (57,14%) 3 (21,42%) 1 (7,14%) 2 (14,28%) -	5 (55,6%) 3 (33,3%) 1 (11,1%) - -	56,5% 26,08% 8,69% 8,69% -

Дані, представлені в таблиці, свідчать, що переважна більшість учнів перших класів, незалежно від статі, ставить в центр хороводу дівчинку. Свій вибір діти пояснюють так: “дівчинка найкрасивіша”; “у неї день народження і

вона запросила всіх на свято”; “вона лісова принцеса”. Розміщуючи навколо дівчинки у хороводі “яскравого”, “барвистого” метелика, “маленькі, тендітні” дзвіночки, “тепленьке, добре, веселе” оленятко, діти пояснюють, що “дівчинка і природні об’єкти друзі”; “дівчинка любить природу і не завдасть їй шкоди”. Тільки 60,87% учнів 1г класу в центрі кола поставили оленятко, бо воно “таке маленьке, гарненьке і може втікти”.

Аналіз даних, отриманих за методикою “Новосельці”, свідчить, що першокласникам найбільш до вподоби оленятко та метелик, причому перевагу їм віддає однакова кількість дівчаток і хлопчиків. Свій вибір вони пояснюють так: “метелики дуже красиві, а я люблю, щоб було красиво”, “оленятко дуже добре і таке гарненьке”, “воно маленьке і не зможе жити одне”.

Серед учнів перших класів є й такі, які хотіли б жити разом з усіма. Їх незначний відсоток (2,91% від загальної кількості учнів перших класів), проте це є вже підґрунтям для розвитку природоцентричного ставлення.

Значно більший відсоток дітей (4,85% хлопчиків та 6,79% дівчаток від загальної кількості першокласників) складають ті, хто хотів би жити окремо. Пояснюють своє ставлення діти так: “не хочу нікому заважати”; “кожний повинен жити окремо”. Це є свідченням того, що учні перших класів вже можуть оцінити власні можливості по догляду за природними об’єктами.

Отже, ставлення учнів першого класу можна охарактеризувати як емоційно-ціннісне з перевагою *естетичного компонента*.

Проаналізуємо відповіді учнів других класів.

Клас	Заг. кін. дітей	Назва методики	Вибраний об’єкт	Хлопчики	Дівчатка	Всього (в % від заг.кін. дітей)
2а	26	Хоровод	Людина Метелик Оленятко Дзвіночки	15 4 (26,6%) 1 (6,6%) 7 (46,6%) 3 (20%)	11 7 (63,63%) 2 (18,18%) 1 (9,09%) 1 (9,09%)	42,3% 11,53% 30,76% 15,38%

		Новосельці	З оленятком З метеликом З дзвіночками Разом з усіма Окремо від усіх	11 (73,3%) 1 (6,6%) 3 (20%) - -	9 (81,8%) 1 (9,09%) 1 (9,09) - -	76,92% 7,69% 15,38% - -
2б	28	Хоровод	Людина Метелик Оленятко Дзвіночки	16 6 (37,5%) 3 (18,75%) 5 (31,25%) 2 (12,5%)	12 5 (41,65) 2 (16,6%) 3 (25%) 2 (16,6%)	39,28% 17,85% 28,57% 14,28%
		Новосельці	З оленятком З метеликом З дзвіночками Разом з усіма Окремо від усіх	13 (81,25%) 2 (12,5%) - - 1 (6,25%)	7 (58,3%) 3 (25%) 2 (16,6%) - -	71,42% 17,85% 7,14% - 3,57%
2в	27	Хоровод	Людина Метелик Оленятко Дзвіночки	14 3 (21,42%) 1 (7,14%) 9 (64,28%) 1 (7,14%)	13 8 (61,53%) - 3 (23,07%) 2 (15,38%)	40,74% 3,70% 44,44% 11,11%
		Новосельці	З оленятком З метеликом З дзвіночками Разом з усіма Окремо від усіх	11 (78,57%) 1 (7,14%) 1 (7,14%) - 1 (7,14%)	11 (84,61%) - - 2 (15,38%) -	81,48% 3,70% 3,70% 7,40% 3,70%
2г	28	Хоровод	Людина Метелик Оленятко Дзвіночки	17 6 (35,29%) 2 (11,76%) - 9 (52,94%)	11 5 (45,45%) - 1 (9,09%) 5 (45,45%)	39,28% 7,14% 3,57% 50%
		Новосельці	З оленятком З метеликом З дзвіночками Разом з усіма Окремо від усіх	4 (23,52%) 1 (5,88%) 7 (41,17%) - 5 (29,41%)	3 (27,27%) 2 (18,18%) 3 (27,26%) - 3 (27,27%)	25% 10,71% 35,71% - 28,57%
2д	23	Хоровод	Людина Метелик Оленятко Дзвіночки	13 5 (38,46%) 4 (30,76%) - 4 (30,76%)	10 4 (40%) 3 (30%) - 3 (30%)	39,13% 30,43% - 30,43%
		Новосельці	З оленятком З метеликом З дзвіночками Разом з усіма Окремо від усіх	6 (46,15%) 1 (7,69%) 3 (23%) - 3 (23,07%)	5 (50%) 5 (50%) - - -	47,82% 26,08% 13,04% - 13,04%

Учні других класів, виконуючи завдання методики “Хоровод”, у центр хороводу ставлять дівчинку (32% хлопчиків та 50,87% дівчаток). Свій вибір другокласники пояснюють так: “так має бути”, “дівчинка - людина”, “вона

найрозумніша”. 28% хлопчиків та 14,03% дівчаток розміщують оленятко у центрі хороводу. Перевагу оленятку діти віддають тому, що з ним “цікаво, весело, можна погратися”, “воно гарненьке, добре”. Метелика в центрі хороводу розміщують 14,66% хлопчиків та 12,28% дівчаток. Хлопчики надають перевагу метелику тому, що він літає, його можна ловити, засушувати, а дівчатка, - тому що “метелики красиві, яскраві, барвисті”, “з ними все навколо стає красивішим”. Дзвіночки розміщують в центрі хороводу 25,33% хлопчиків та 22,8% дівчаток. Свій вибір діти пояснюють тим, що “квіти очищають повітря”, “квіти красиві”, “я люблю дарувати квіти”.

Отже, можна зробити висновок про те, що у дітей цього віку вже прослідковується чітке розмежування людини і природи.

З відповідей дітей на завдання методики “Новосельці” бачимо, що найбільша кількість дітей (60% хлопчиків та 61,4% дівчаток) для себе обирають будиночки з оленятком. Свій вибір діти пояснюють тим, що з оленятком можна побігати, з ним цікаво і весело. В будинку з квітами хотіли б жити 20% хлопчиків та 10,5% дівчаток. Хлопчики, пояснюючи свій вибір стверджують, що “рослини дуже корисні”, “без квітів в будинку сумно”, “мама дуже любить квіти і ми разом за ними доглядаємо”.

Окремо від усіх хотіло б жити 13,33% хлопчиків та 5,26% дівчаток, що складає 9,84% опитаних учнів других класів. Серед пояснень найтипівішими є такі: “люблю жити окремо”, “оленятко може втекти, метелики взимку зникають, а з дзвіночків, яка користь”.

Отже, ставлення учнів другого класу до природи можна охарактеризувати як емоційно-ціннісне з перевагою *пізнавального компоненту*.

Проаналізуємо відповіді учнів третіх класів.

Клас	Заг. кіл. дітей	Назва методики	Вибраний об'єкт	Хлопчики	Дівчатка	Всього (в % від заг. кіл.дітей)
За	28	Хоровод	Людина Метелик Оленятко Дзвіночки	13 4 (30,76%) 5 (38,46%) 2 (15,38%) 2 (15,38%)	15 6 (40%) 1 (6,66%) 5 (33,3%) 3 (20%)	35,71% 21,42% 25% 17,85%

		Новосельці	3 оленятком 3 метеликом 3 дзвіночками Разом з усіма Окремо від усіх	4 (30,76%) 1 (7,69%) 3 (23,07%) 3 (23,07%) 2 (15,38%)	6 (40%) 4 (26,66%) 3 (20%) 2 (13,33%) -	35,71% 17,85% 21,42% 17,85% 7,14%
3б	29	Хоровод	Людина Метелик Оленятко Дзвіночки	17 6 (35,29%) - 7 (41,17%) 4 (23,52%)	12 8 (66,66%) - 3 (25%) 1 (8,33%)	48,27% - 34,48% 17,24%
			3 оленятком 3 метеликом 3 дзвіночками Разом з усіма Окремо від усіх	13 (76,47%) 2 (11,76%) - 1 (5,88%) 1 (5,88%)	8 (66,66%) 1 (8,33%) 3 (25%) - -	72,4% 10,34% 10,34% 3,44% 3,44%
3в	30	Хоровод	Людина Метелик Оленятко Дзвіночки	16 6 (37,5%) 3 (18,75%) 1 (6,25%) 6 (37,5%)	14 6 (42,85%) - 5 (35,71%) 3 (21,42%)	40% 10% 20% 30%
		Новосельці	3 оленятком 3 метеликом 3 дзвіночками Разом з усіма Окремо від усіх	5 (31,25%) 4 (25%) 4 (25%) 1 (6,25%) 2 (12,5%)	5 (35,71%) 3 (21,42%) 3 (21,42%) - 3 (21,42%)	33,33% 23,33% 23,33% 3,33% 16,66%
3г	26	Хоровод	Людина Метелик Оленятко Дзвіночки	8 1 (12,5%) 2 (25%) 4 (50%) 1 (12,5%)	18 9 (50%) 2 (11,11%) 3 (16,66%) 4 (22,22%)	38,46% 15,38% 26,92% 19,23%
		Новосельці	3 оленятком 3 метеликом 3 дзвіночками Разом з усіма Окремо від усіх	6 (75%) 1 (12,5%) 1 (12,5%) - -	14 (77,7%) 3 (16,66%) - 1 (5,55%) -	76,92% 15,38% 3,84% 3,84% -

Третьюокласники, виконуючи завдання методики “Хоровод”, розміщують в центрі хороводу дівчинку (31,48% хлопчиків та 49,15% дівчаток). Свій вибір учні пояснюють так: “дівчинка – це не природа”, “дівчинка - найдобріша”, “дівчинка – людина”. Оленятко в центрі хороводу розміщують 25,92% хлопчиків та 27,11% дівчаток. Діти зробили такий вибір, тому що вважають оленятко “гарним, добрим, веселим”, “оленятко маленьке і потребує догляду”. Метелика в центрі хороводу поставили 18,5% хлопчиків та 11,86% дівчаток. Свій вибір третьюокласники пояснюють так: “метелик метушливий”, “метелик

беззахисний”, “люблю метеликів”. 24,07% хлопчиків та 18,64% дівчаток поставили в центр хороводу дзвіночки. Діти пояснюють свій вибір так: “дзвіночки надзвичайно привабливі”, “люблю квіти”, “дзвіночки не рухаються”.

Отже, у відповідях дітей чітко простежується відокремлення людини від природи.

Виконуючи завдання методики “Новосельці”, переважна більшість дітей обирає для себе будиночок з оленятком (51,85% хлопчиків та 55,93% дівчаток). Майже однакова кількість третьокласників хотіла б жити в будинках з метеликом (14,81% хлопчиків та 18,64% дівчаток) та дзвіночками (14,81% хлопчиків та 15,25% дівчаток). Пояснюючи свій вибір діти говорять, що хотіли б доглядати, піклуватися про рослини, тварин, що у них вдома є квіти, живуть домашні тварини.

Кількість учнів, які хотіли б жити окремо від усіх та разом з усіма однакова (9,25% хлопчиків та 5,08% дівчаток), що становить 7,07% загальної кількості учнів третіх класів. Діти пояснюють свою позицію таким чином: “хочу жити з усіма, тому що про них треба піклуватися”, “я люблю природу”, “оленятко, метелик, дзвіночки потребують захисту”; “хочу жити окремо, бо на дзвіночки можна наступити, а на метелика сісти”; “хочу жити окремо, бо не люблю зайвих клопотів”. Це є свідченням того, що діти вже здатні оцінити свої можливості щодо охорони природи. Вони усвідомлюють, що рослинам, тваринам потрібна допомога і тільки від людини залежить збереження природи.

Отже, у ставленні учнів третіх класів до природи переважає *практичний компонент*.

Ставлення учнів початкових класів до природи можна охарактеризувати як емоційно-ціннісне. Проте емоційно-ціннісне ставлення до природи учнів кожної вікової категорії має свої особливості: у ставленні учнів перших класів переважає естетичний компонент; у ставленні учнів других класів до природи переважає пізнавальний компонент (у відповідях школярів вже прослідковується чітке розмежування людини і природи); у ставленні учнів

третіх класів до природи переважає практичний компонент (діти вже усвідомлюють, що рослинам, тваринам потрібна допомога і тільки від людини залежить збереження природи).

Отже, ми можемо зробити припущення, що здійснення екологічного виховання учнів початкової школи потребує диференційованого запровадження засобів виховного впливу із врахуванням вище означених особливостей.

1. Пустовіт Н.А. Шкільна екологічна освіта в контексті сталого розвитку // Наукові записки. Серія: Педагогіка. – 2002. - №3. - С. 15.
2. Зотов В.В. Воспитание у младших школьников эмоционально-ценностного отношения к природе: Автореферат дис. ...канд.пед.наук: 13.00.01. - М.,1998. - 16 с.
3. Мельник Д.І. Формування екологічної грамотності молодших школярів: Автореферат дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01. - К., 1995. - 24 с.
4. Різник Л.М. Екологічне виховання молодших школярів на народознавчих традиціях: Автореферат дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01. - К., 1995. - 25 с.
5. Струннікова Д.І. Наступність в ознайомленні з природою дітей 6 і 7 років (в умовах діяльності навчально-виховного комплексу “Школа- дитячий садок”): Автореферат дис. ... канд..пед.наук: 13.00.08. - К., 2000. - 19 с.
6. Шаповал Л.В. Екологічне виховання молодших школярів у процесі вивчення природознавчих предметів: Автореферат дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01. - К., 1999. - 19 с.
7. Цветкова И.В. Экология для начальной школы. Игры и проекты. Популярное пособие для родителей и педагогов. - Ярославль: Академия развития; 1997. - 192 с.
8. Маршицька В.В. Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку: Автореферат дис. ... канд.пед.наук: 13.00.08. – К., 2003. – 20 с.